

Prof. dr hab. Cezary Kukło

Białystok, dn. 7 grudnia 2020 r.

Profesor zwyczajny

Wydział Historii i Stosunków Międzynarodowych

Uniwersytetu w Białymstoku

Ocena

rozprawy doktorskiej mgra Mikołaj Tomaszewskiego

pt. *Tomasz Czapski herbu Leliwa (1711-1784). Życie i działalność*, Toruń 2020, s. 287.

Biografistyka od lat cieszy się niezmiennym, dużym zainteresowaniem, zarówno ze strony badaczy z uznaną pozycją naukową w środowisku, jak też i młodsze grono adeptów spod znaku muzy Klio. Wiele z nich, choć nie wszystkie, zwłaszcza te zaopatrzone w aparat naukowy, oparte na gruntownych kwerendach źródłowych, ukazują bogate i różnorodne możliwości badawcze widniejące w tym typie twórczości pisarskiej. Na ogół też bohaterami monografii są koronowane głowy i pierwszoplanowe osobistości życia politycznego, religijnego czy kulturalnego, zdecydowane rzadziej zaś, ludzie mniej utytułowani i wpływowi.

Dlatego dobrze się stało, że przedmiotem recenzowanej rozprawy doktorskiej mgra Mikołaja Tomaszewskiego, powstałej w kręgu badawczym profesora Krzysztofa Mikulskiego, jest życie i działalność Tomasza Czapskiego (1711-1784), starosty knyszyńskiego, postaci ze wszech miar oryginalnej, nietuzinkowej w czasach saskich i stanisławowskich, ale przecież nie zajmującej znaczącego miejsca na szczytach władzy w okresie panowania Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego.

Cele rozprawy doktorskiej zostały przez Autora określone prawidłowo, a jeden z nich tj. „wyjaśnienie powodów, które uniemożliwiły staroście dorobienia się znaczących urzędów w prowincji, w przeciwieństwie do jego krewnych, zarówno tych bliższych, jak i dalszych.” (s. 5), wydaje się być z perspektywy recenzenta szczególnie interesujący. Zapowiada on bowiem przybliżenie ukrytych mechanizmów pozyskiwania majątku i prestiżu, właściwych dla kręgów elity szlacheckiej. Na potrzebę podjęcia ich analizy przed laty zwróciła uwagę Teresa Zielińska, *Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewszczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej*, Wrocław 1977, s. 6.

Przyjęte przez mgra M. Tomaszewskiego cele badawcze znalazły swoje odbicie w konstrukcji samej pracy doktorskiej, która obok zwyczajowego *Wstępu* oraz *Bibliografii* (także wykazu skrótów, spisu tabel, spisu fotografii – w tekście figurującego jako spis ilustracji, s. 242 i dwóch aneksów, chociaż w tekście na s. 10 pisze: „Strukturę pracy uzupełniają bibliografia oraz trzy aneksy”?), składa się z siedmiu rozdziałów problemowych. Można powiedzieć, że układ pracy jest typowy dla tego rodzaju wypowiedzi naukowych. Mgr M. Tomaszewski biografię swojego bohatera rozpoczyna od sumiennego przedstawienia dziejów rodu Czapskich i młodości Tomasza, bohatera jego pracy doktorskiej (rozdziały I-II). Następnie ukazuje całe spectrum aktywności społecznej nastawionej na powiększanie zasobów majątkowych, które nieustannie pchały jego w różnorodne konflikty, niekiedy nawet z możniejszymi od niego, jak z Janem Klemensem Branickim, hetmanem wielkim koronnym i kasztelanem krakowskim, jednym z najpotężniejszych magnatów Polski przedrozbiorowej (rozdziały III-V). Kolejne mają za zadanie ukazać postać Tomasza Czapskiego jako kolekcjonera sztuki a także jego osobowość (rozdziały VI-VII).

Pozostając jeszcze na chwilę przy konstrukcji rozprawy zastanawia umieszczenie wykazu skrótów po *Wstępie*, a nie odwrotnie (s. 11). Z kolei w samym *Wstępie* zabrakło jednak, chociażby nieco szerszej, charakterystyki stanu badań w zakresie biografistyki dotyczącej omawianego przez doktoranta XVIII stulecia. Przydałoby się także zakończenia lub podsumowania całej rozprawy doktorskiej, bowiem jej charakter jest ściśle naukowy i czytelnik ma prawo oczekiwać od Autora sformułowania stanowiska – na ile udało mu się zrealizować postawione przed nią cele badawcze.

Rozprawa doktorska mgra M. Tomaszewskiego została oparta – co chciałbym podkreślić – na bardzo szerokiej i różnorodnej podstawie źródłowej, w której dominują rękopiśmienne materiały archiwalnej. Tak głębokie i solidne spożytkowanie źródeł rękopiśmiennych w znanych mi rozprawach doktorskich z wczesnej epoki nowożytnej, nie jest znowu tak częste ostatnimi laty. Kwerenda w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w tym w Archiwum Roskim i Archiwum Radziwiłłów na czele, zaowocowała poznaniem treści korespondencji rodziny Czapskich z XVIII w, w tym listów autorstwa samego wojewodzica pomorskiego oraz szeregu materiałów dokumentujących jego konflikt z „najrzędniejszym magnatem w Polsce”. Z zasobu Archiwum Państwowego w Gdańsku z Akt Miasta Gdańska doktorant pozyskał cenne informacje dotyczące spraw gospodarczych (inwentarze) oraz korespondencję i dokumentację sądową, z kolei z Archiwum Państwowego w Toruniu spożytkował zespoły z Archiwum Sczanieckich z Nawry i Akta Miasta Torunia. Przeprowadził także zespoły archiwalne z wielu innych archiwów państwowych w:

Białymstoku, Bydgoszczy, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Poznaniu, jak i kościelnych – Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Archiwum Diecezjalne w Pelplinie.

Ponadto mgr M. Tomaszewski przeprowadził kwerendę archiwalną w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie i w Sächsisches Hauptstaatsarchiv w Dreźnie. Zagraniczną kwerendę uzupełniły również wizyty w instytucjach naukowych w Nancy, Paryżu, Rzymie, Wilnie i Wiedniu. Wartościowych materiałów dostarczyła też dokumentacja przechowywana w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Bibliotece Czartoryskich w Krakowie.

W podstawie źródłowej opiniowanej rozprawy nie zabrakło także całej gamy źródeł drukowanych, w tym licznych pamiętników epoki, korespondencji, lustracji, testamentów, herbarzy oraz opisów podróży cudzoziemców odwiedzających nasz kraj w XVIII stuleciu. W tym zestawie znalazły się również pamiętniki ostatniego króla i jego korespondencja z cesarzową Katarzyną II. Trochę szkoda, że doktorant korzystał ze starych i mało starannych wydań, tj. z roku 1862 i 1903, jakby zapominając, że całkiem niedawno doczekaliśmy całkowicie nowych, starannych, a przy tym krytycznych edycji owych pamiętników (*Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, red. M. Dębowski, wstęp A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2013), jak i korespondencji (*Correspondence de Stanislas-Auguste avec Catherine II ... (1764-1796)*, ed. Z. Zielińska, Kraków 2015).

Przygotowując rozprawę mgr M. Tomaszewski starał się jednocześnie szeroko poznać codzienność życia politycznego, gospodarczego i kulturalnego elit Rzeczypospolitej szlacheckiej, w którym przyszło żyć i pracować jego bohaterowi, stąd w doktoracie została wykorzystana imponująca ilość pozycji literatury, nie tylko polskiej, ale także angielskiej, czeskiej, francuskiej i niemieckiej (ogółem blisko 300 pozycji).

W rozdziale I (s. 13-45) Autor odniósł się do szeregu błędnych stanowisk dotychczasowej historiografii dotyczących początków rodu Czapskich. Odtworzył przy tym najstarsze dzieje rodziny wywodzącej się z Prus Królewskich. Szeroko scharakteryzował powiązania rodzinne Czapskich za panowania dwóch Sasów a także przedstawił Czapskich jako ród magnacki, korzystając z wyznaczników kwalifikujących, zaproponowanych przed laty przez Adama Kerstena. Gwoli ścisłości dodajmy, że młody badacz wzbogacił tę grupę o dwa kolejne desygnaty, a mianowicie order i stopnie wojskowe. Z rozdziału wyłonił się obraz rodziny Czapskiej, jednej z najbardziej wpływowej, z dużym potencjałem ekonomicznym na terenie Prus Królewskich, ale i mającej również znaczenie w życiu politycznym całej Rzeczypospolitej, czego najlepszym przykładem może być liczne sprawowanie przez nich urzędów senatorskich. Pod tym względem z 11 przedstawicielami w

senacie, ustępowali jedynie Potockim i Lubomirskim. Za ważne ustalenia w tym rozdziale uznają dobrze przedstawioną strategię mariaży rodu Czapskich w XVIII stuleciu (s. 31-35), w której nie wahano się zawierać małżeństw nawet pomiędzy nupturientami blisko spokrewnionymi (czterokrotnie) i pierwszymi rodami całej Rzeczypospolitej: Zamoyskimi, Radziwiłłami, Potockimi herbu Pilawa, Działyńskimi, a nawet z przedstawicielami arystokracji zagranicznej.

Rozdział drugi (s. 46-79) traktuje o dzieciństwie Tomasza w domu rodziców Piotra Jan i Konstancji z Czapskich, jego wczesnej edukacji (tutaj hipoteza Autora, że kształcił się w kolegium jezuickim w Starych Szkotach koło Gdańska), a także o pierwszych doświadczeniach politycznych przyszłego starosty knyszyńskiego, które zwłaszcza w tym okresie nie należały do łatwych przyjemnych. Przypadły one bowiem na lata walki o koronę polską między synem zmarłego Augusta II a Stanisławem Leszczyńskim, którego poparł ojciec Tomasza i on sam, a którzy po kapitulacji oblężonego przez wojska rosyjskie Gdańska w lipcu 1734 r., wraz z innymi zwolennikami zbiegłego Leszczyńskiego, musieli złożyć homagium nowemu saskiemu władcy.

Interesująco wypada w tym rozdziale charakterystyka pobytu młodego wojewodzica pomorskiego w wielkomiejskim Paryżu, w ramach tradycyjnego magnackiego *Grand Tour*, choć sama stolica Francji była bardziej ludna niż podana przez Autora liczba mieszkańców 300 tys. (s. 63). Być może odnosiła się ona do miasta w murach, gdyż badacze na ogół podają liczbę ponad 0,5 mln mieszkańców (G.Saupin, *Les Villes en France à l'époque moderne, XVIe-XVIIIe siècles*, Paris 2002, s. 18). Doktorant uwypukla hulaszczy tryb życia młodego Czapskiego podczas jego prawie trzyletniego pobytu w Paryżu w l. 1735-1737 (długotrwały romans, liczne długi), który w konsekwencji zaowocował wyraźną niechęcią samego Stanisława Leszczyńskiego i jego najbliższych współpracowników. Z drugiej strony zauważył i podkreślił też zainteresowanie młodego magnata produkcją i zarządzaniem niektórych manufaktur paryskich czy zakupami książek.

Dalsze partie doktoratu mgra M. Tomaszewskiego dotyczą działalności Czapskiego już po powrocie do kraju, gdzie w międzyczasie zmarł jego ojciec, zaś on sam został starostą knyszyńskim. I tak w rozdziale III (s. 80-119) doktorant przedstawił gruntownie, oparte na szerokiej i dobrze spożytkowanej podstawie źródłowej, dzieje długoletniego konfliktu między starostą knyszyńskim a Janem Klemensem Branickim, zwracając uwagę, że u jego podłoża mogła leć nie tylko rywalizacja gospodarcza, ale też i urażone osobiste ambicje hetmana wielkiego koronnego, związane z jego potencjalnym mariażem z Magdaleną Czapską. Zaskakuje tutaj jednak zdanie: „Istnieją pewne przesłanki, że młodsza siostra Tomasza mogła

być wydana za Jana Klemensa Branickiego, co może świadczyć o polepszeniu się sąsiedzkich stosunków w okresie późniejszym.” (s. 81), skoro dalej pisze Autor, że do takiego mariażu nie doszło. Chyba zatem Autor w pośpiechu pomylił słowa „mogła być wydana” z „miała być wydana”? Warto tutaj też dodać, że wspomniany przez Autora zaufany współpracownik hetmana Branickiego mjr Jan Henryk Klemm, to nie tylko wojskowy, ale może przede wszystkim wybitny architekt barokowy znany chociażby z takich budowli jak: pałace Branickich w Choroszczy i w Stołowaczu koło Bielska Podlaskiego, kościół św. Katarzyny i św. Trójcy w Tyczynie, ratusz w Białymstoku i innych.

Czytelnik otrzymał tutaj niezwykle barwny obraz samowoli magnackiej, głównie ze strony starosty knyszyńskiego (choć nie brakowało ich niekiedy także w postępowaniu samego hetmana), skierowanej tak do poddanych chłopów, rodzin drobnoszlacheckich Chrabołowskich, Kramkowskich, Lenczewskich, ba urzędników i sług starościńskich, a nawet rodziny rodzonego, młodszego brata Pawła Tadeusza. Z drugiej strony, dowodzi on z jak dużą trudnością nie tylko słabszym jednostkom, ale nawet i równym sobie, przychodziło egzekwowanie wyroków sądowych. Z całą pewnością można zgodzić się z opinią doktoranta, że ów konflikt, znany całkiem dobrze opinii społecznej, załamał dotychczasową karierę Tadeusza Czapskiego, który w odróżnieniu od swoich krewnych nigdy nie dostąpił zaszczytu posiadania, nawet mniej znaczącego, krzesła senatorskiego.

Wspomniana samowola i pieniactwo starosty knyszyńskiego znalazły liczne potwierdzenia w jego działalności na terenie Prus Królewskich, czemu został poświęcony rozdział IV (s. 120-138). Czytelnik dowiaduje się z niego o licznych procesach z Gdańskiem, Toruniem i Elblągiem. Ich podłożem były najczęściej sprawy finansowo-podatkowe, ale nie brak tu również konfliktów wywołanych świadomością wysokiego szlacheckiego ego Tomasza Czapskiego, kwestionującego niejednokrotnie uprawnienia i pozycję mieszczan wspomnianych miast pruskich. Licznym konfliktom ze środowiskiem patrycjuszowskim towarzyszyły także spory majątkowe z najbliższą rodziną np. z siostrą Magdaleną o Gołębiewo (po jej śmierci także o jej kosztowności), czy z młodszym bratem Janem o dobra ziemskie w starostwie sobowidzkim. I nie chodziło li tylko o spotkania z najbliższymi na sali sądowej, bowiem krewki starosta knyszyński nie zawahał się najeżdżać wspomnianych dóbr pałac domostwa i grabiąc mieszkańców (s. 132).

Wysoko oceniam treść rozdziału V (s. 139-161) w którym doktorantowi przyszło się zmierzyć z niełatwą materią aktywizacji ekonomicznej i dochodowości gospodarki szlacheckiej, w tym wypadku reprezentowanej przez Tomasza Czapskiego. Autor prawidłowo ukazał strukturę majątkową poszczególnych dóbr ziemskich będących w zarządzaniu starosty

knyszyńskiego (liczbę miast, folwarków, wsi i grupy mieszkańców), system gospodarowania, działy produkcji rolnej i hodowlanej oraz propinację, a także najistotniejsze – ich dochodowość. Rozdział ten dobrze ukazuje stałe zabiegi, do końca życia Czapskiego, o powiększanie tego majątku i o uzyskiwanie innych korzyści materialnych, nierzadko także kosztem rodzeństwa. Cały rozdział – co chciałbym podkreślić – dowodzi bardzo dobrej orientacji mgra M. Tomaszewskiego w trudnej, zwłaszcza dla studentów i doktorantów, materii funkcjonowania gospodarki staropolskiej. Jeśli miałbym zgłosić jakąś niewielką uwagę, to warto byłoby podjąć próbę oszacowania dochodów Tomasza Czapskiego u progu jego samodzielnej działalności (schyłek lat 30. XVIII w.) i na końcu burzliwego życia.

Obszerne fragmenty przedostatniej części rozprawy doktorant poświęcił pasji kolekcjonerskiej i mecenatowi Tomasza Czackiego (rozdział VI, s. 162-221). Autor bardzo szczegółowo opisał cały zasób potężnych rozmiarów zbioru starosty od obrazów poczynając, poprzez broń i rzeźby, kończąc zaś na księgozbiorze. Ta część rozważań mgra M. Tomaszewskiego zawiera także autorską próbę pewnej systematyki zarówno samej kolekcji malarskiej, jak i zbioru książek. W drugiej części rozdziału (na s. 9 została przedstawiona kolejność obu paragrafów w rozdziale), przedstawił z kolei równie skrupulatnie, choć dla czytelnika miejscami jednak trochę monotennie, opis wyglądu nie tylko samych pałaców Czapskich w Warszawie, Dobrzyniewie i Knyszynie oraz pozostałych rezydencji i dworów z których korzystał, ale – co podkreślam – dysponując ich inwentarzami, także kolejnych w nich pomieszczeń. Do wspominanego przez Autora architekta Tylmana z Gameren (s. 205) dodałbym, że Tylman projektował ok. 1697 r. na zlecenie Stefana Mikołaja Branickiego, stolnika koronnego, także rozbudowę dawnego dworu renesansowego Wiesiołowskich w nową rezydencję pałacową w Białymstoku (S. Mossakowski, *Tylman z Gameren architekt polskiego baroku*, Wrocław 1973, s. 239-239).

W porównaniu z wcześniejszymi partiami tekstu dotyczącymi sposobów powiększania majątku i jego charakterystyki oraz aktywności kolekcjonerskiej, słabiej wypada ostatni, stosunkowo krótki, rozdział pracy pt.: *Tomasz Czapski – wygląd, osobowość i życie codzienne* (s. 222-240). W moim przekonaniu chyba nie do końca udała się próba nowego odczytania czy to samej osobowości czy też cech charakteru głównego bohatera, pomimo podjętego przez Autora wysiłku, co doceniam. Jednakże pod adresem tegoż rozdziału mam jeszcze inne zastrzeżenie. Otóż zgadzając się z Autorem o dużej roli rodziny szlacheckiej w życiu grupy społecznej reprezentowanej przez starostę knyszyńskiego (s. 31), w pracy praktycznie zabrakło jakiegoś dogłębniejszego wejrzenia właśnie w funkcjonowanie owej komórki rodzinnej tworzonej od 1742 r. przez Tomasza Czapskiego i Marię Czapską, córkę

Jana Ansgarego (s. 32). Nie wiemy tak podstawowych rzeczy, poza ogólnym wspomnieniem, że to matka po śmierci ojca wyznaczyła strategię przyszłego mariażu dla syna, czy były jakieś rokowania przedmałżeńskie np. co do wysokości posagu panny młodej (co się na niego złożyło oprócz kwoty 100 tys. złp, s. 30?), czy miały miejsce jakieś konsultacje matki z synem w tej sprawie, ani też gdzie ostatecznie miały miejsce uroczystości weselne i z udziałem jak znaczących gości weselnych. Ale jeżeli Autor chciał przedstawić życie codzienne bohatera, tak jak to uwidocznił w tytule rozdziału, to znowu chciałoby się zapytać o relacje między małżonkami (o udanym pożyciu alkowianym mogłyby świadczyć liczne ciążę Marii – 12, ale czy wszystkie były owocem miłości małżeńskiej czy może niektóre z nich, wyrazem obawy przed odmową porywczemu mężowi?); jakie były postawy pierwszej i drugiej żony wobec niekiedy mało chlubnych poczynań męża. Drugi związek z Julianną de Berke, córką kupca jest zaledwie wspomniany, nawet bez podania daty (s. 238).

Nie chodzi mi tutaj o wyliczanie potencjalnych pytań badawczych dotyczących szeroko ujmowanej problematyki życia codziennego, ale o ukazanie faktycznej roli żon w ekscentrycznym wręcz momentami życia Tomasza Czapskiego, choć ten jak pisze mgr M. Tomaszewski „prowadził gnuśny tryb życia. Czuł się bezpiecznie tylko w swoich dobrach, w otoczeniu najbliższej rodziny i służby.” (s. 240). Szkoda, że zabrakło w pracy jakiegoś portretu zbiorowego owej służby, jak była liczna, na jak długo wiązała się pracą najemną u starosty knyszyńskiego i jaki był do niej stosunek pryncypała. Czy może byli służący, którzy pomimo ekscesów swojego chlebobdawcy trwali przy nim niezmiennie przez wiele lat. Nie mniej interesujące byłoby poznanie zagadnienia na ile zmieniał się skład służby w zależności od miejsca zamieszkania starosty np. w Dobrzynie koło Knyszyna, w rezydencji w Gdańsku i w dużym, rodowym pałacu na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie. Z drugiej strony ciekawie wypadła próba określenia przez doktoranta stosunku Tomasza Czapskiego do religii (s. 230-232).

Przedstawiony mi do recenzji maszynopis rozprawy doktorskiej zawiera też usterki, które poświadczają być może nazbyt pośpieszne redagowanie tekstu. Bez większego trudu dostrzeże je zresztą i sam autor, bowiem już w dwóch pierwszych przypisach po tytułach czasopism raz podaje numer tomu, drugi zaś rok wydania czasopisma. Można się tylko cieszyć z dobrego odczytania autora w literaturze przedmiotu, choć określenie opinii skądinąd zasłużonego badacza jakim był prof. T. Łepkowski z 1964 r. jakoby wyrażonej kilkanaście lat temu, nieco zadziwia, wszak minęło od niej ponad pół wieku! (s. 4). Szkoda także, że autor nie przedstawił szerzej problemów z którymi przyszło mu się zmierzyć, a jedynie

zasygnalizował istnienie takowych (s. 5). Skromne niedociągnięcia znalazły się też w *Bibliografii*, w której przy czterech pierwszych pracach autorstwa Stanisława Achremczyka nie podano stron (s. 249); takowych zresztą zabrakło również w jednym z artykułów samego Autora rozprawy doktorskiej, a mianowicie pracy pt. *The Swarożyn Line of the Czapski Family...* (s. 265). Zabrakło w niej też umieszczenia pracy E. Kahl, *Wychowanie dziecka ...*, spożytkowanej na s. 227, przyp. 1105. Swoją drogą nazbyt dużo w niej literówek, niekiedy zbitek wyrazów (s. 7, 11-12, 23, 27, 35, 48, 179, 206, 222), i innych niedociągnięć stylistycznych (s. 13 – „Pomorzu”, powinno być: na Pomorzu; s. 14 – „do niemiecku”, powinno być: po niemiecku; s. 59 – „miasta silnej pozycji”, powinno być: miasta o silnej pozycji; s. 64 – „szczególnie chełbioną”, powinno być szczególnie hołubioną). Na s. 82 przyp. 422 wkradł się błąd w datacji listu Magdaleny Czapskiej do H.F. Radziwiłła prawidłowa powinna być – 28.02.1745 r.; na s. 101 – jest „Ciężko, z powodów źródłowych...” lepiej „Trudno, z powodów źródłowych...”. Autor ma pewną skłonność do częstego posługiwania się słowem „ciężko” - zob. s.: 165, 168, 175, 197. Na s. 103 tabela nr 1, powinna mieć tytuł oraz miano tablica, podobnie jak wszystkie pozostałe widniejące w rozprawie.

Za niezrozumiałe uważam potknięcie Autora w podaniu na s. 163, błędnych dat pobytu swojego bohatera w Francji tj. lat 1734-1738 (!), skoro zarówno z wcześniejszego tekstu rozprawy i aneksu II wyraźnie widać, że Tomasz Czapski przebywał we Francji od połowy stycznia 1735 do października 1737 r.

Recenzowana rozprawa doktorska mgra Mikołaja Tomaszewskiego charakteryzuje się generalnie dużymi walorami merytorycznymi i warsztatowymi, w mniejszym stopniu językowymi, i z całą pewnością stanowi ważny wkład w poznanie życia i aktywności, na wielu polach, Tomasza Czapskiego, który do tej pory znany był raczej marginalnie. Może trochę szkoda, że w części rozdziałów przeważa opis, zamiast analizy. Po staranniejszej redakcji całego maszynopisu i pewnym uzupełnieniu np. o kwestie podniesione w niniejszej recenzji, zachęcałbym Autora do jego wydania w postaci osobnej książki, nie zaś dzielenia na kolejno publikowane artykuły.

Przedłożona do oceny dysertacja stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Autor wykazał się w niej ogólną wiedzą teoretyczną z zakresu historii, także historii gospodarczej oraz dowiódł umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Spełnia ona zatem kryteria zawarte w art. 13 ust. 1 *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym* i może być podstawą nadania mgr. Mikołajowi Tomaszewskiemu stopnia naukowego doktora nauk humanistycznych w dyscyplinie historii.

Tym samym opowiadam się za dopuszczeniem pana mgra Mikołaja Tomaszewskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, reading "Leszek Kułko". The signature is written in a cursive style with a large, sweeping initial "L".